

Tendenser i vår konsumtionsutveckling

~~Av docent Ragnar Bentzel.~~
Av docent Ragnar Bentzel.

På Industriens Utredningsinstitut har sedan ett par år tillbaka pågått en undersökning angående den svenska konsumtionens utveckling. Flera personer — däribland jag — har varit inkopplade på denna undersökning och vi har gjort beräkningar över hur mycket man köpt av olika varor och tjänster under de senaste två decennierna. Vi försöker också bilda oss en uppfattning om hur mycket man kommer att köpa i framtiden. Det är om några av de resultat vi kommit till och några av de funderingar vi haft, som jag nu skall berätta. Innan jag gör det vill jag emellertid framhålla, att undersökningen ännu inte är klar, och att det jag nu kommer att säga därför inte får fattas som annat än ytterst preliminära resultat. Det är alls inte omöjligt, att vi innan undersökningen är avslutad hinner ändra mening på många punkter.

I början på 1930-talet konsumerade svenska folket varor och tjänster för omkring 6 miljarder kronor. För närvarande lägger vi årligen ner bortåt 30 miljarder på konsumtionsändamål. Eftersom prisnivån under denna tid stigit med mer än 100 procent innebär detta naturligtvis inte, att konsumtionen kvantitativt sett stigit lika mycket som de nominella utgifterna. I runda tal kan vi i själva verket säga, att konsumtionen kvantitativt sett fördubblats under dessa 25 år. Räknat per individ blir dock konsumtionsökningen något mindre, eftersom vårt land nu har en miljon fler invånare än år 1930. Om vi bortser från krigsåren kan vi dock säga, att konsumtionen per capita kvantitativt sett stigit med ungefär 3 procent om året och det innebär i själva verket en fördubbling på 25 år.

Under senare år har vi visserligen vant oss att betrakta en välståndsökning med 3 procent om året som någonting ganska normalt, men vi måste tänka på att detta är en framstegstakt, som ur historisk synpunkt sett måste betraktas som helt exceptionell. I varje fall kan man inte föreställa sig, att vi sedan ett sekel till-

baka har haft en standardstegring på genomsnittligt 3 procent om året. Vi får nämligen tänka på, att 3 procent om året innebär en fördubbling på 25 år, en 4-dubbling på 50 år, en 16-dubbling på 100 år o. s. v. Om vi i fortsättningen skulle kunna upprätthålla denna framstegstakt skulle det innebära, att motsvarigheten till den icke speciellt högt betalda arbetare, som i våra dagar kan upprätthålla en konsumtion på 10.000 kronor om året, om 25 år skulle ha en konsumtionsstandard svarande mot 20.000 kronor, om 50 år en standard på 40.000 kronor, om 100 år en standard på 160.000 kronor. Och om 400 år skulle han årligen kunna konsumera varor och tjänster för inte mindre än 650 miljoner kronor per år. Ja, de här siffrorna nämner jag bara för att illustrera hur snabbt utvecklingen gått under senare år och samtidigt också för att varna för en överdriven föreställning om att vi på mycket lång sikt skulle kunna räkna med en lika snabb framstegstakt.

Som utgångspunkt för en beskrivning av den svenska konsumtionsstrukturens förändringar kan det vara lämpligt att undersöka dels hur stora andelar av konsumenternas totala utgifter, som åtgått till köp av livsmedel, kläder, inventarier o. s. v., dels de kvantiteter som svarar däremot.

Den andel av våra utgifter, som åtgått till livsmedel, har hållit sig ganska stabil och hela tiden legat på lite mer än 40 procent. Kvantitativt sett har livsmedelskonsumtionen stigit men i långsamare takt än konsumtionen i övrigt. Det är här fråga om en stegring som är endast lite mer än hälften så stor som genomsnittet av all konsumtion. Att utgiftsandelen trots detta varit oförändrad beror naturligtvis på att priserna på livsmedel stigit mera än övriga priser.

Kvantitetsökningen på livsmedel innebär inte en ökning av kaloriförbrukningen. Den är i stället en följd av mycket betydande förskjutningar i matvaruköpens sammansättning. Vad som hänt är delvis en allmän kvalitetshöjning, men kanske först och främst en stark övergång från mindre förädlade varor till mer förädlade varor. Vi köper numera t. ex. mera bröd men mindre mjöl än tidigare, mera konserver och mindre råvaror till konservering o. s. v. Och det säljs ju nu stora kvantiteter djupfrysta och färdiglagade produkter, som inte fanns på 30-talet. Denna övergång från lägre till högre förädlingsgrad utgör inte en kvalitetshöjning i vanlig mening utan får istället betraktas som ett köp av fritid för husmodern. Dagens husmor har härigenom blivit befriad från många av

de sysslor, som tidigare traditionellt ansetts tillhöra hennes arbete, bakning, syltning, saftning o. s. v.

Utgiftsandelen för bostad visar en helt annan utveckling än livsmedlens. Den har fallit från 20 procent till 13 procent. Detta trots att bostadskonsumtionen kvantitativt sett stigit ungefär i samma takt som livsmedelskonsumtionen. För bostäder liksom för livsmedel brukar det betraktas som normalt, att den reala konsumtionen stiger saktare än genomsnittet av andra varor. Skillnaden i utgiftsandelarnas förlopp beror på prisutvecklingen. Hyrorna har i själva verket stigit betydligt mindre än priserna på övriga varor.

Beklädnadspostens utgiftsandel har hållit sig ganska konstant, omkring 14—15 procent utom åren efter kriget, då den var avgjort högre. Under 1940-talets slut gjorde sig sannolikt en del eftersatta behov gällande samtidigt som importsvårigheterna lade vissa hinder i vägen för konsumtionen av andra varor. Under dessa år var också priserna på kläder förhållandevis höga.

Kvantitativt sett kan klädkonsumtionen sägas ha stigit i ungefär samma takt som den totala konsumtionsvolymen — bortsett från åren närmast efter kriget.¹ Denna ökning är betingad dels av en rent viktsmässig ökning av klädköpen, dels av en kvalitetshöjning, dels av en övergång från mindre till mer förädlade varor. Det dominerande draget i klädkonsumtionens sammansättning är introduktionen av konstfibervarorna samt konfektionens stora expansion. Denna expansion utgör i själva verket en parallell till utvecklingen på livsmedelsområdet. Den innebär en avlastning av husmoderns arbete. Man köper numera färdiga kläder i stället för att som tidigare köpa tyg och sy själv.

På beklädnadsområdet är det i själva verket inte endast fråga om en överflyttning av arbetet från hemmet till industrin, utan även om en överflyttning av hantverksmässig drift över huvud taget. Tack vare de rationaliseringar, som har kunnat göras inom industrin, har skrädarens och skomakarens arbeten kommit att bli relativt sett dyrare än förut och dessa yrken har därigenom fått allt svårare att hävda sig i konkurrensen.

Om vi nu lämnar inventarierna och går vidare till gruppen rese- och bilkostnader kan vi konstatera, att denna grupps andel av konsumtionen stigit markant från 6 procent till 10 procent. Den kvantitativa ökningen av resorna är mycket stor. Det är naturligt-

¹ Klädköpens stora ansvällning år 1948 kan åtminstone delvis förklaras av att mycket hände det året, som var ägnat att öka klädkonsumtionen; dammodet förändrades radikalt, folkpensionerna höjdes kraftigt och barnbidragen infördes.

vis bilismens expansion, som här sätter sina spår. Medan resor med andra färdmedel nu tar lika stor andel av våra utgifter som för 25 år sedan, så gör vi av med betydligt större andel på motorfordon. Till sådana åtgick i början av 30-talet endast 1,5 procent av våra utgifter men nu drar de drygt 5 procent. Det må observeras, att rese- och bilkostnader kvantitativt sett utvecklats under senare år i stor överensstämmelse med trenden under 30-talet. Det är över huvud taget ett intressant — ännu olöst — problem detta, om vi under senare år verkligen — som många säger — har haft en speciell »bilepidemi» eller om bilparkens ökning endast är en följdriktig, av inkomsthöjningarna föranledd, fortsättning på den utveckling, som förekom redan på 1930-talet.

Nästa post i budgeten är den, som vi brukar kalla för hushållstjänster. Den innefattar i huvudsak utgifter för hembiträden, för tvätt och bad samt för telefon, telegraf och post. Denna grupps andel av de totala utgifterna har minskat från 3,5 procent till 2,75 procent. Det är i främsta rummet utvecklingen på hemhjälpens område, som åstadkommit denna minskning. Det finns nu knappt hälften så många hembiträden som det fanns i början på 30-talet; detta trots att man från budgetundersökningar kan utläsa, att användningen av hembiträden är mycket vanligare i de högre inkomstklasserna än inom de lägre och att man därför har anledning vänta sig en ökad efterfrågan på hembiträden vid stigande realinkomst. Men tydligen har denna efterfrågeökning helt neutraliserats och mer än så av den mycket starka ökning av hembiträdeslönerna, som kommit till stånd.

Till köp av inventarier, d. v. s. möbler, glas och porslin, järnvaror, elektriska artiklar och liknande varor, har vi under den här perioden använt 6 procent av våra inkomster. Utgiftsandelen har stigit men inte särskilt mycket, från 5,5 procent till 6,5 procent. Den var som störst i slutet av 40-talet. Kvantitativt sett har konsumtionen av dessa varor ökat kraftigt från 30-talets början till slutet av 40-talet, men därefter har en stagnation ägt rum. Inventariepostens kvantitativa förändringar visar stor överensstämmelse med beklädnadspostens.

Bland inventarierna finns det en grupp av varor, som markerat avvikit från den allmänna utvecklingsgången hos gruppen som helhet. Det är framförallt elektriska hushållsartiklar, dammsugare, symaskiner, assistenter och mer raffinerade hushållsartiklar. Dessa har kvantitativt sett ökat mycket kraftigt. Det är här uppenbarli-

gen återigen en fråga om köp av fritid för husmodern. Denna expansion gäller typiskt nog inte radioapparater. Här ser vi återigen ett exempel på vad jag tror är ett karakteristiskt inslag i utvecklingen under den här perioden, nämligen avlastningen av husmoderns arbete. En betydande del av standardhöjningen under senare år har utan tvekan offrats på husmoderns altare. I den meningen tror jag vi kan säga, att dessa 25 år varit husmoderns gyllene tid. Svårigheten att få hemhjälp har dock naturligtvis varit en malört i husmödrarnas glädjebägare.

För den del av konsumtionen, som inte inkluderats i de nu nämnda grupperna, livsmedel, bostad, beklädnad, hushållstjänster, hemutrustning samt rese- och bilkostnad, må det vara tillräckligt att säga, att utgiftsandelen för rekreation och hobbies stigit från 4 procent till 6 procent och att även utgifterna för sjuk- och hälsovård stigit litet. Bland hithörande poster har utgifterna för sportartiklar och leksaker samt arvoden till läkare och tandläkare stigit särskilt mycket.

Jag har nu försökt att i korta drag beskriva utvecklingen under den tid som gått. Men vad kan vi säga om framtiden. Kan vi över huvud taget säga något alls? Ja, det är naturligtvis alltid ytterst vanskligt att sia om framtiden — det har inte minst vi ekonomer fått lära oss — men man kan ju i alla fall alltid göra vissa spekulationer. Låt oss då förutsätta, att våra realinkomster även under de närmaste 10—15 åren stiger med 3 procent om året.

Rent allmänt kan man givetvis säga, att vår framtida konsumtion då kommer att stiga såväl kvantitativt som kvalitativt. Liksom tidigare kommer då ökningen i främsta rummet rimligen att gälla varor av mer umbärlig natur och sådant, som vi nu betraktar som lyxvaror, medan konsumtionen av s. k. nödvändighetsvaror kommer att stagnera. För den varugrupping, som vi tidigare använt, kan detta förväntas innebära, att livsmedels- och bostadskonsumtionen kvantitativt sett får tänkas öka i långsammare takt än genomsnittet av övriga varor, medan däremot utgifterna för resor samt rekreation och hobbies kvantitativt sett kommer att öka betydligt fortare än genomsnittet.

Det finns ingenting som talar för att den tendens mot underlättande av husmoderns arbete, som tidigare gjort sig gällande på livsmedelsområdet, inte skulle verka även i framtiden. Fortfarande bakas det ju och syltas och saftas i många hem, och den färdiglagade maten och de djupfrysade produkterna är ju, såvitt jag förstår,

just nu inne i en stark expansionsperiod. Finns det utrymme kvar för en fortsättning av den tidigare konstaterade övergången från mindre till mer förädlade varor? Ja, i varje fall kan vi konstatera, att det finns många andra varor, som håller på att slå genom här i landet, t. ex. juicer, så konsumtionen av livsmedel kan säkerligen öka i samma takt som tidigare ännu i flera år.

Beklädnadsgruppen har under tidigare år intagit en slags mellanställning. Kvantitativt sett har klädkonsumtionen hållit ganska jämna steg med genomsnittet av övrig konsumtion. Även i många andra länder har så varit fallet på lång sikt, och utförda budgetundersökningar ger vid handen att folk gör av med ungefär lika stor andel av sina inkomster på kläder vare sig man har liten eller stor inkomst; detta tyder på att en stegring av klädkonsumtionen i samma takt som genomsnittet av övrig konsumtion skulle vara någonting ganska normalt. Det förefaller därför rimligt att räkna med detta.

Hur det kommer att gå på klädområdet är givetvis mycket beroende av huruvida den tendens mot minskat hemarbete, som vi tidigare talat om, kommer att fortsätta eller ej. Tydligt är det nu så, att övergången till konfektion är ganska fullständigt genomförd när det gäller herrkläder, medan det återstår mycket att göra i den vägen för dam- och barnkläder. Vi kan därför inte räkna med att konfektionsexpansionen beträffande herrkläder skall fortsätta, men det förefaller inte otroligt att en stagnation här skall uppvägas av en expansion på dam- och barnkonfektion.

Hur det kommer att gå med inventariegruppen är verkligen inte lätt att yttra sig om. Vi kan nog lugnt räkna med att televisionen kommer att få sitt fullständiga genombrott under de närmaste 10 åren. Beträffande televisionsapparater kan nämnas, att enligt Utredningsinstitutets beräkningar folk kommer att köpa omkring 40.000 apparater årligen under tiden närmast efter televisionens begynnelse. Vidare kan vi säkert räkna med en kraftig ökning av vissa hushållsmaskiner, kylboxar, tvättmaskiner, diskmaskiner o. s. v. I Amerika är ju sådana maskiner långt vanligare än här, och det förefaller ingalunda otroligt, att dessa saker kommer att mer eller mindre bli var mans egendom om 15—20 år. 1970 års människor kommer nog att med medlidsam förvåning tänka på det primitiva sätt, som man skötte hushållet på i mitten av 50-talet.

Även om de nu nämnda inventarierna kommer att expandera starkt är det ytterst osäkert om inventariegruppen kommer att ta

en större del av inkomsten i anspråk än tidigare. Det finns nämligen så många varor, som relativt sett rimligen bör minska i betydelse, exempelvis glas och porslin. Jag tror därför inte att man kan vänta sig någon stor expansion av inventariegruppen som helhet. Det är dock ett begränsat antal varor, som man kan vänta sig skola »slå igenom» under de närmaste åren; det är televisionen och vissa hushållsmaskiner. För 25 år sedan förefaller situationen ha varit åtskilligt mera mogen för en expansion. Då hade man ju hela raden av elektriska artiklar som kunde väntas slå igenom, radio, kylskåp, dammsugare, symaskiner, spisar m. m.

Såvida inga särskilda åtgärder vidtas från myndigheternas sida talar allt för att bilismens expansion kommer att fortsätta länge än. När det gäller biltäthet ligger Sverige än så länge inte på en högre nivå än Amerika gjorde 1921 och under 1920-talet steg biltätheten i Amerika mycket snabbt. Enligt institutets beräkningar skulle vi i vårt land år 1960 ha 1,2 miljoner personbilar och år 1970 mellan 1,5 och 2 miljoner mot nuvarande 650.000. En sådan utveckling skulle innebära, att år 1970 ungefär 8 procent av samtliga konsumtionsutgifter skulle åtgå till bilar. För närvarande gör vi av med 5 procent på bilarna.

Bilismens ökning bör rimligen medföra en minskning av resor med övriga vanligare färdmedel. Ett undantag från denna regel torde dock utgöras av flygresor, som av allt att döma kommer att öka mycket starkt och kanske därigenom kompenserar minskningen av resor med tåg, båt, buss och spårvagn. Ju större inkomster folk får, desto mer måste de värdera sin arbetstid, och i framtiden får vi nog räkna med att folk ganska allmänt kommer att välja flyget som färdmedel, när det gäller längre resor. Att privatflyget som på mycket lång sikt säkert kommer att expandera ungefär som bilismen gör nu, kommer att få någon större betydelse före år 1970 förefaller dock inte troligt. Det har ju gått ganska sakta i Amerika.

Det förefaller ofrånkomligt, att den förskjutning av prisrelationerna mellan personliga tjänster å ena sidan och varor å den andra, som tidigare kommit till stånd, kommer att fortsätta i framtiden. De rationaliseringar, som vi alla hoppas skall komma till stånd inom den industriella driften och som vi tror skall kunna verka i pris-sänkande riktning, kan knappast tänkas ha någon motsvarighet när det gäller personliga tjänster. Ett stöd för denna uppfattning finner vi i den amerikanska utvecklingen. Det är därför troligt, att efterfrågan på personliga tjänster även i framtiden kommer att

minska. På mycket lång sikt tror jag nog att hembiträden, skräddare och skomakare kommer att mer eller mindre fullständigt försvinna. En tendens mot denna utveckling har ju gjort sig tydligt märkbar i Amerika. För att ge relief åt denna utveckling kan det vara lärorikt att tänka på det exempel, som jag tidigare nämnt, den arbetare, som om 400 år får en årlig inkomst på 650 miljoner kronor. Vid den inkomsten kommer han att ha råd att slänga bort sitt privata flygplan varje gång bensinen tar slut, men han kommer inte att ha råd att ha ett hembitråde. För hon skall naturligtvis också ha en årslön på 650 miljoner kronor.

Vi kan nu fråga oss om de utvecklingstendenser, som jag här skisserat, är förenliga med varandra. Antag att våra inkomster fram till 1970 kommer att stiga med 3 procent om året. Vi får då en konsumtionsstandard som är ungefär 50 procent större än den vi har nu. Kommer då folks inkomster att räcka till för en så stark expansion som jag sagt både för bilar och för rekreation och hobbies, eller blir det rent av pengar över. Ja, hurvida detta blir fallet eller ej beror i hög grad på hur prisrelationerna kommer att ställa sig. Om vi emellertid tänker oss, att prisrelationen mellan livsmedel och andra varor förblir oförändrad, kommer ett mycket betydande utrymme att friställas, därigenom att livsmedelskonsumtionen reallt sett kommer att öka långsammare än övrig konsumtion. Den andel, som går till livsmedel, kommer då att sjunka ganska starkt. 1970 blir den inte större än något sådant som 38 procent mot nuvarande 42 procent. Denna minskning räcker tydligen ungefär jämnt till för att bekosta den antagna ökningen av reseandelen med bilarnas andel från 5 till 8 procent och dessutom en enprocentig ökning i utgiftsandelen för rekreation och hobbies. Om vi vidare, som nyss sagts, tänker oss en oförändrad utgiftsandel för kläder, för sjuk- och hälsovård samt för inventarier, beror frågan om vår ekvation går ihop eller inte helt på hur utvecklingen kommer att gestalta sig på bostadsområdet. Vid 1954 års prisrelation mellan hyror och varor skulle då t. o. m. utrymme bli över: bostadsandelen kan då tänkas sjunka. För dagen förefaller det dock rimligt att räkna med att hyrorna i framtiden kommer att bli relativt sett dyrare än de var 1954, och om man tänker sig att så blir fallet skulle denna hyresökning kunna fylla ut det överblivna utrymmet.

Som framgått av detta, kommer prisutvecklingen på livsmedel och bostad med all sannolikhet att bli av avgörande betydelse för

i vilken mån de tendenser, som jag tidigare nämnt kommer att komma till sin rätt eller ej. Att göra några mer definitiva gissningar på hur dessa priser kommer att förändras i framtiden, vågar jag emellertid mig inte på att göra.

Som avslutning på detta mitt anförande skulle jag vilja säga följande. Det talas ofta om att vår konsumtion under de närmaste åren kommer att förändras mycket radikalt tack vare de tekniska framsteg, som vi har all anledning att vänta oss. Jag tror emellertid att vi skall ta sådana profetior med en ganska stor nypa salt. Någon särskilt radikal förändring av vår livsföring under de närmaste 15 åren kan vi nog inte vänta oss, även om vi väl blir mycket mera »bil- och flygsinnade» än vi är nu. Vad som kommer att ske tror jag enklast kan karakteriseras som ett närmande mot den konsumtionsinriktning, som man nu har i USA.